

KÜLTEPE'DE 1953 YILINDA YAPILAN KAZILAR

Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ

1953 Yılı'nın Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında Türk Tarih Kurumu ve Millî Eğitim Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına yürütülen Kültepe Kazısı, Dr. Nimet Özgüç, Mimar Arkeolog Mahmut Akok, Ankara Arkeoloji Müzesi Asistanlarından Burhan ve Neriman Tezcan, Fotoğraf Dursun Cankut, muştahzır Abdullah Gök ve bu makalenin sahibi tarafından idare edilmiştir. Bu seneki mesai hem Kolonistler şehrinde, hem de höyük'de, yani, asıl müstahkem Kaneş'de temerküz ettirilmiştir. Biz bu raporda, yalnız, Kaneş karumu kazılarının neticeleri üstünde duracağız. Stratigrafisi, küçük eserleri ve hele bir Hitit Megaron'u ile fevkalâde bir ehemmiyet kazanmış olan asıl Kaneş höyüğü kazılarının sonuçlarını ayrı bir rapor halinde takdim etmeği uygun bulduk.

1948 Yılındanberi kazılmakta olan karum'un höyükten ayrı olarak yapılmış ve yeniden plân-karelere bölünmüş haritasına dikkat edilirse, esas çalışma sahalarının şehrin kuzey ve orta kısmında olduğu, kazıların henüz güney yarısına intikal ettirilmediği görülür (Plân. 1). Ayrıca münferit ocakların muhtelif istikametlere doğru genişletilmesinde, kazı sahasına düşen tarlaların bize ait olup olmasının büyük tesiri vardır. Bugüne kadar karum'un yalnız kuzey yarısında açılmış olan ocakların muhtevası, henüz tetkiki icabeden büyük mevzuun ehemmiyetini, harabe yerinin zenginliğini öğretmeğe kâfidir.

Karum'un C-H/1-10 plân karelerine düşen A ocağının batı, doğu ve güney kısımlarında yaptığımız araştırmalarda, bilhassa 1949 yılında C-D/6-8 karelerinde meydana çıkardığımız kuzeybatı-güneydoğu istikametini takip eden sokağın batısında¹, Ib katına ait büyük bir binayı tetkik ettik (Plân. 2). Bir büyük ve müteaddit küçük odadan ibaret olan bu binanın Ia safhasında da tamir edilerek kullanıldığı ve hattâ büyük odanın bir duvar vasıtasıyla ortadan

¹ Tahsin ve Nimet Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu 1949*, Ankara 1953, s. 11.

ikiye bölündüğü anlaşılmaktadır. Ia safhasının bu izleri, en iyi olarak, D/8 ve C/7 karelerinde görülmektedir. Bu sahada iyi korunmuş ve âdeta birer blok teşkil eden bina grupları birbirinden muntazam sokaklarla ayrılmıştır. Plânda kapı yerleri oklarla gösterilmiştir. Binaların taban seviyelerinden de yukarıya doğru devam ettiği anlaşılan taş duvarları iyi korunmuştur. Yapı malzemesinde ve tekniğinde daha önceki senelerde tesbit ettiklerimizden farklı bir hususiyet yoktur. Dış duvarların taşları biraz daha iri ve muntazam, orta duvarları küçük ve iki sıra taşlar halindedir (Res. 1). Yalnız, ehemmiyetli köşelerde ve orta kısımlarda iri, muntazam taş bloklar tercihen kullanılmıştır. Derin temelli kısımlar, alttaki II. kat yangınından 15-20 cm. üstte bulunmaktadır. Küçük odalardan bir tanesinin tabanı muntazam, birbirine iyi alıştırmış yassı taşlarla döşenmiş, köşe boşlukları da ufaklariyle doldurulmuştur. En yüksek noktamız 3. cü ile 5. ci oda arasında ve 2.86 m. de görülenidir. Bu, sathıtan 36 cm. derinlikte demektir. Binanın en derin temeli 1 No. lu odanın doğu duvarında ve 4.20 m. ye erişmektedir. 1 No. lu odanın içten uzunluğu 8.5, genişliği 5; 2. nin 5.5×3; 3. nün 2.30×1.5; 4. nün 3.10×1.5; 5. nin 4×2 metredir. Güney yönleri kısmen tahrip edilmiş, kısmen de tarafımızdan tetkik edilememiş olan 6 ve 7 numaralı odaların genişlikleri 3.80 ve 2 m. olup, uzunlukları 4 m. den daha fazladır. 3 ve 4 numaralı odalar çok küçüktür. Buna rağmen, her ikisinde de kapı yerlerinin varlığı, kullanıldıklarını göstermektedir. Binamız, doğrudan doğruya II. katın yanmış kerpiç enkazı ve iyi korunmuş kerpiç duvarları üstüne inşa edilmiştir. 5 Numaralı odanın tabanı altına ve II. katın yangın enkazı içine gömülmüş dört küp mezara tesadüf edildi. Cesetlerden biri, ağız ağıza getirilmek suretiyle, birbirini kapayan iki küpün içine gömülmüştür (Res. 6). Ib'ye has olan bu küplerden bir tanesinin omuzu üstünde hiyeroglif (!) işaretleri vardır (Res. 7, 37).

C/8 Karesindeki müstatilî odanın tabanı üstünde ve uzun duvarlar boyunca, muntazam surette yerleştirilmiş iri küpler, büyük banyo kapları in-situ olarak duruyordu. Odaların tabanında, mezarlarda bulunmuş olan ev eşyası hem bol, hem de Ib katı için tipiktir.

C/8'de Güneybatıya doğru inkişaf eden diğer binanın tetkiki ikmal edilememiştir.

F/8'de yapılan araştırmalar, kuzey-güney sokağının doğu-batı sokağına E/8'de birleştiğini ve F/9'da 6 m. uzunluğunda bir

Kör sokak'ın bulunduğunu öğretti. Bilindiği gibi *Hrozny*, *Puşu-kin* ve *Lakipum* arşivlerini F-G/8-9 karelerinin tarafımızdan kazılmayan kısımlarında bulmuş ve F-G-H/8, 9, 10 karelerine düşen A ocağını atlamıştı ².

S-T/30 Karelerinde yapılan kazılarda, karum'da iyice tetkik edilemeyen atölyeleri, iş yerlerini ve o yerlere mahsus eşyayı tanımak imkânını bulduk. Aşağı-yukarı kuzeybatı istikametini takip eden dar bir sokağın iki tarafına ve karşı karşıya gelmek üzere inşa edilmiş olan dikdörtgen plânlı odacıklara hem Ib, hem de II. katta tesadüf ettik. Her odada bir ve hattâ bazılarında iki furun vardı. Odalarda günlük ev eşyasına hiç rastlanmadığı halde, aynı tipe giren potalar, critilmiş maden artıkları, taş kalıplar boldu. Kazısına devam edilecek olan bu kısmın, karum'da iş yerlerinin toplandığı bir saha olduğundan şüphe edilemez.

Y-Z/28-29'da inkişaf ettirilen kazılar, Ia'nın az tanıdığımız binalarına yenilerini ilâve etmiştir. Bunların mânaları, 1951 yılında bulunanlarla birleştirildiği zaman, daha kolay anlaşılacaktır ³. Ia katının ev temelleri çift sıra taşla, geniş olarak örülmüş ve kerpiç duvarlarda 38×36x12 cm. ve 40x20x12 cm. ölçüsünde iri kerpiçler kullanılmıştır (Res. 2). Bunlar, Ib ve II katın kerpiçlerinden farklıdır. Ia safhasında Ib'nin furunları tahrip edilmiş, hemen bitişiğine yenileri kurulmuştur. Buradaki Ib yapılarına ait en mühim hususiyet, eşlerine ancak karum'da ve biraz değişik olmak üzere, Alişar'da raslanmış olan çift gözlü, büyük ocaklardadır.

Karum'un güney yarısının başlangıcında, ff-gg/41-42 plân karelerde tecrübe mahiyetinde açılan bir ocakta Geç Roma devrinin taş sanduka mezarları tarafından yer yer tahrip edilmiş olan bir Ib evinin tabanları taş döşeli geniş bölmeleri veya kapalı avluları tetkik edildi. Bunların da kalın bir yangın tabakası üstüne bastığı bellidir.

* * *

C-D-E/7-8 ve E-F/6 karelerine düşen II. kat binaları, karum'un her tarafında görüldüğü şekilde, insan elinden çıkmış büyük bir yangınla tahrip edilmiştir (Plân. 3). C-D/7-8'deki binanın E/8'de kalan duvar parçası 1949'da kazılmıştı. Ib katının sağlam binası altında

² Rapport preliminaire sur les fouilles Tchecoslovaques du Kültepe (Syria 8, 1927) s. 9.

³ *Beleten* 66,s. 289 v.d.

(Res. 1) kalan bu ev çok tahrip edilmiş olmasına rağmen, plânını ve iç teşkilâtını tayin etmek mümkün oldu (Res. 3). Plânı N-O-P/20 karelerinde bulunmuş olan arşivin aynidir⁴. Bunun için şimdi bazı teferruat üstünde durmakla iktifa edeceğiz. Kuzeybatıdan güneydoğuya uzayan bina, 19 m. uzunluğunda, 6.5-7 m. eninde bir müstatildir. 6x6 m. boyundaki 1 numaralı oda, oldukça karışık bir durum arz etmektedir. Ortasında, biraz çarpık düşen, taş duvarlı bir bölme vardır. Bunun içi ve kısmen furunun kuzeyi, taş döşelidir. Burası bir kiler vazifesini görmüş olmalıdır. Odanın doğusunda, aynı yerde ve üst üste olmak üzere, iki defa taban değiştiren bir furun vardır. İkinci kullanışta tabanı 7 cm. yükseltilmiştir. İlk safhada batıya bakan ağız kapatılmış, ikincisi kuzey yönünden açılmıştır. Furunun kuzeyinde, içinde aş kabı bulunan derince küllük, batısında ocak bulunmaktadır. El değirmeni taşı ocağın yanında idi. Evin 13 tableten ibaret olan arşivi, bu odada ve hepsi dağınık durumda bulundu. Mutfak kapları ile güzel testilerin, meyveliklerin, rütonların çoğu yangın ve yıkılmanın tesiriyle odanın muhtelif köşelerine dağılmıştı. Koridorun genişliği 1.80 m. dir. Tabanı çakıtaşı ve çanakçömlek parçalarıyla döşenmiştir. Kuzey müntehasındaki taş eşikli iki kapıdan biri mutfaka, diğeri 2 numaralı odaya açılır. Burada kapı önüne konulan iki yassı taşla, bir nevi, sahanlık meydana getirilmiştir. Odanın tabanı üstündeki taş sıraları, ahşap kapının kasasını tutmak için tertiplenmiş olabilir. Aynı odanın kuzey duvarı ortasında, ağaç direğe tabanlık eden kaide taşı yerinde duruyordu. 3 Numaralı dar ve uzun höcrede (3.70x1.20 m.) bir merdiven bulunmalıdır. Höcrenin kuzey duvarındaki sıva sathının kapıdan itibaren yukarıya doğru meyilli olarak devam ettiği, yani, duvarın yarısının sıvalı, yarısının da sıvasız olduğu görüldü. Bu, burada merdivenin varlığına ve merdiven altında kalan kısmın sıvanmadığına işarettir. Koridordan merdiven dairesine açılan kapının düzenli taş eşikleri iyi korunmuştur. Çok tahrip edilmiş olan 4 numaralı dar höcrenin mahiyeti karanlıktır. Doğrudan doğruya koridorla birleşen 5 numaralı büyük odanın (6.20x5.50 m.) güneybatı yarısı henüz tetkik edilememiştir. Binanın dışarıya bu kısımdan açılmış olması, kuvvetle, muhtemeldir.

⁴ *Bellelen* 65, s. 101 v. d., Res. 1-2,5.

E-F/6'daki kerpiç yapı, komşu binalarla sıkışık olması dolayısıyla, çok köşeli bir plân iktisap etmiştir (Plân. 3). İki bina arasındaki saha kazılmamış olmasına rağmen, sokak binanın batısında ve E/6'dadır. Buradaki sokak kapısının karşısında gene dar ve uzun bir merdiven dairesi vardır (Res. 4). Güney'de, F/6 ve E/6'da mahiyetleri bu sene anlaşılamayan iki çarpık bina ile çevrili bir avlu veya meydanlık mevcut olmalıdır. Kuzeydoğudaki furunlu büyük oda ile, batısındaki ikinci odanın tetkiki bitirilmemiştir.

Bu sahada Ib katına ait evlerin tabanları altındaki mezarların sayısı, oldukça, fazladır (Res. 5). Bu hal, II. kat yapılarının tahribini kolaylaştırmıştır. Bu mezarlardan 4.75'de görüleni, ölü hediyelerinin nevi ve mânası bakımından çok ehemmiyet kazanmıştır. Yalnız bu binada, kerpiçten yapılmış ve yanmış bütün II. kat binalarının aksine, tek tablete ve sağlam bir kaba dahi raslanmamış olması, dik-kata şayandır. Bu bakımdan bina bir istisna teşkil eder.

F-G-H/8 karelerinin bir kısmı *Hrozny* tarafından kazılmıştı. Biz F/8'deki Ib katı binalarını kaldırdıktan sonra, yakılmış bir kerpiç binanın izlerini tesbit ettik. Çok tahrip edilmiş olan bu yerde üç tablet ile (Kt. e/k 185-187) tabletlü iki zarf (Kt. e/k 188-189) meydana çıkardık. Bunlar, *Hrozny*'nin *Pûsu-kîn* ve *Imtilum* arşivlerini⁵, hususiyile, ait oldukları yapı katlarını kontrol etmemize yarayanmıştır.

N/20-21 karelerinde yaptığımız kazılarda Ib katında dar, II. de daha geniş olmak üzere, eskiden tetkik ettiğimiz üç caddenin dördüncüsünü⁶, yani, doğudaki kuzey-güney caddesinin batıdaki paralelini meydana çıkardık. Her iki katta da esas istikametlerini değiştirmeyen bu caddeler, Ia-b ve II. katta sağlam ve kısmen tahrip edilmiş durumda elimize geçen 5 müstakil binayı çevirmekte ve küçük bir mahalle meydana getirmektedir. Burada, kuzey-güney istikametini takip ile güney'deki doğu-batı sokağına O/22'de; kuzeydeki muvazisine N/19'da birleşen bu II. kat caddesinin N/21 karesindeki 2 metre karelik bir kısmında, yangın enkazı ile birlikte atılmış, 166 tablet bulundu. Aralarında açılmamış zarf yoktu. Bunlar yangın esnasında veya ondan sonra arşivlerin birinden alınarak, buraya topluca bırakılmış olmalıdır. Bir kısmı *Dr. Kemal Balkan* tarafından okunmuş olan tabletlere göre, arşiv *Aşşur-emuqi*'ye aittir. *K. Balkan*, bu patronun

⁵ *Syria* 8, 1927, s. 9.

⁶ *Bellesten* 65, s. 102-103 ve Res. 1.

arşivine ait olmak üzere, 1950 yılında keşfedilenlerin birkaç yüz tanesini, daha önce, tetkik etmişti. Bu 166'lık gurup, hemen kuzey-doğusundaki asıl arşivden, herhangi bir maksatla, alınarak sokağın buradaki en geniş kısmına atılmış olmalıdır.

* * *

Sağlam yapıları, bol mezarlarıyla karakterlenen Ib katı, tableti, çanak-çömleği, heykelcikleri ve kalıpları bakımından da bilgimize yenilikler getirmiştir. D/8'deki odadan çıkarılan tablet (Kt. e/k 167), *Walter tableti* diye anılan vesika bir yana bırakılırsa, Kültepe'nin damga mühürlü ilk vesikasını temsil etmektedir. İki yüzü de ikişer damga mühürle mühürlenmiş olan tabletin, 1949 yılında bulunmuş olanlarla birlikte neşredilmesi, Ib tabakasının kronolojisi ve bu safhadaki Assur-Kaneş ticaretinin mahiyeti hakkında esaslı ip uçlarının sağlanmasına yarayacaktır.

Aynı evin tabanında bulunan üç vazo, teknik ve şekilleri bakımından Anadolu'ya yabancıdır (Res. 14); bunlar Kuzey-Mezopotamya'dan idhal edilmiş olmalıdır. Yükseklikleri 5.2-5.5 cm., ağız çapları 5-5.2 cm. arasında değişen bu üç vazocuk çarkta yapılmış, gri-boz renklidir. Hamurlarına ince mika tanecikleri karıştırılmış olan bu vazoları, hem teknik hem de şekilleri bakımından, Tepe-Gavra'nın IV., V., VI. katında⁷, Nuzi'de⁸ bulunanlardan ayrı tutmak doğru değildir. Kuzey-Mezopotamya'da, tabakalarının da gösterdiği gibi, uzunca müddet kullanıldığı anlaşılan bu tipin, Assur'la hâlâ ticarî münasebetlerini devam ettiren Ib tüccarları tarafından getirilmiş olması, gerçeğe en yakın bir ihtimaldir. Kültepe'dekilerden 1.5-3 cm. kadar daha iri olan bu vazo tipinin daha eski ve daha iri örneklerinin, meselâ, Assur'da G tabakasında da bulunmuş olmasına şaşmamalıdır⁹. Bunlar, daha önce neşrettiğimiz *Habur kapları* hakkında söylediklerimizi teyit etmektedir¹⁰.

Yukarıda bahis konusu edilen mezar küpünün yüksekliği 48 cm., karın genişliği 42 cm. dir (Res. 6, 7, 37). Biz bu tipin Ib katına has olduğunu, II. de hiç kullanılmadığını tesbit etmiştik¹¹. Yeni küpün

⁷ E. A. Speiser, *Excavations at Tepe-Gawra*, vol. 1, Philadelphia 1935, Lev. 67, 105; 71, 151; 73, 184, 186

⁸ Viktor Christian, *Allertumskunde des Zweistromlandes*, Leipzig 1940, lev. 376, 1.

⁹ V. Christian, Lev. 315, 7.

¹⁰ *Bulleten* 65, s. 106 v.d.

¹¹ *Kültepe 1949*, s. 50.

chemmiyeti, bir tarafında ve kulpları arasında biri boyunu, diğer ikisi omuzu üstüne yapılmış üç işarete sahip oluşundadır. Küpün kreme çalan kirli astarı üzerine, kırmızı boya ile ve kalın şeritler halinde işlenen bu üç işaretten üstekinin malûm bir Hitit hiyeroglifi olduğundan şüphemiz yoktur. Diğer ikisinin birer hiyeroglif işareti veya sembol olup olmadığını tayinini mütehassıslarına bırakıyoruz. Yukarıda, üstünde durulan tabletin de aynı odada bulunduğu göz-önüne getirilirse, karum'da Ib katında çivi yazısıyla hiyeroglifin(!) yan-yan kullanıldığı kolayca anlaşılır.

Tipik vazoların ikincisi, kırmızı astarlı, halka dipli, çift mütenazır kulpludur (Res. 8). Yüksekliği 22 cm., karın genişliği 17.5 cm. olan bu vazo tipinin de ilk defa Ib katında kullanıldığını, II. de bilinmediğini yazmıştık ¹². Şimdi aynı tipe bazı Osmankaya *Urna*'larının da girdiğini görüyoruz ¹³. Esasen, bu benzerliğe işaret etmiş olan *K. Bittel*'in Osmankaya mezarlarının en eskilerini Kaneş-karum'unun I. tabakasına kadar yükseltmesini ¹⁴, bilhassa, teyit etmek isterim. Kaneş'de Ib ile II. kat yapıları arasında görülen farkı, kap şekillerinden bir çoğunun, tekniğin, mevzuu tanrı, insan ve hayvan olan heykeltraşlık eserlerinin, yeni olarak ortaya çıkan sembollerin, kolcuklu balta gibi ¹⁵ bazı madenî aletlerin, damga mühürlerin itirazsız bir şekilde teyit ettiğini, *Hititliliğin* bilhassa Ib katında ayrı bir hususiyetle karşımıza çıktığını bir defa daha belirtmek zorundayım.

Sepet kulplu, açık kırmızı astarlı, parlak perdahlı çayadanlık (Res. 9), sanduka mezarda (Res. 5) ölü hediyesi olarak bulunmuştur. Yüksekliği 29.1 cm. dir. İki satırlı kulbunun iççiliği, ağız kısmının ayrı bir parça halinde, gövdeye sonradan eklenişi, Hitit vazoculuğunun Kaneş-karumu'nda eriştiği seviyenin yüksekliğini gösterme bakımından, eşine ender raslanan bir misali teşkil eder. Krem astarlı ve gövdesi beş dilimli çaydanlık (yük. 16, geniş. 11.6 cm.) da Ib katı için yeni bir tipdir (Res. 13). Bu da bir küp mezardan çıkarılmıştır. 40 cm. Yüksekliğindeki kırmızı astarlı testi (Res.10), diğer üç misal

¹² *Kultepe 1949*, s. 48 v.d. Res. 222.

¹³ *MDOG 86*, s. 40, Res. 16.

¹⁴ *MDOG 86*, s. 39.

¹⁵ *Kultepe 1949*, s. 68, Res. 572. Kanaatımca, bu balta Anadolu'daki kolcuklu baltaların en eskisidir. Biz, Ib katında kolcukları daha sivri olan iki baltanın taş kalıplarını, potaların yanında, atölyede bulduk.

ile birlikte, ölü hediyelerinin evlerde kullanılanlardan farklı olduğunu açıkça göstermektedir.

Ib evinin E/6-7 karelerine düşen odasının taban taşları altında ¹⁶ ve II. kat tabanının çok üstünde bir arslan rütonu ile, nakışlı ve nakışsız birçok kap bulundu. Bunların II. kat evlerinden alınmış ve buraya saklanmış olması muhtemeldir. Bunlar arasında kırmızı astarlı, parlak perdahlı ve tek kulplu meyvelik ile (Res. 11); uzun boyunlu, çift mütenazır memeli, şerit kulplu ve yonca ağızlı testi (Res. 12) anılmağa değer. Bunlar, karum'da bir ana tipe dahil bulunan bu kapların kendi aralarında gösterdiği tâli hususiyetleri ve aynı zamanda Hititlere aidiyeti kabul edilen çanak-çömlek tiplerinin diğer Hitit şehirlerinde ne kadar az tanındığını öğretmesi bakımından da ehemmiyetlidir. Ben, Ib katında kullanılmış olan yonca ağızlı testilerin Suriye-Lübnan testilerine müşabehet arzettiğini, bir münasebetin varlığını yazmıştım ¹⁷. Yeni buluntular da bu görüşü teyit etmiştir.

II. Katın çanak-çömleğine gelince; her senekinden daha zengin olan bu kolleksiyondan seçtiğimiz beş misal üstünde durmakla yeteneceğiz. Dördüncü kulbunun yerini tutan bir boğa başı ile süslenmiş iri meyvelik (Res. 17a-b), C-D/7'de tabletlerin yanında bulunmuştur. Boğa başı mütharriktir; boyunu boydan boya delinmiş ve bu delikten geçirilen bir çivi veya çubuk vasıtası ile meyvelige bağlanması temin edilmiştir. Biz, bu nevi iki parçalı meyvelikleri Ib katında da bulmuştuk ¹⁸. Yarım metre yüksekliğindeki bu meyvelik, alelâde bir mutfak kabından ziyade, ritüelde kullanılmış bir nesne olmalıdır. Başın üslûbu, bilhassa uzun burununun, dar yanaklarının ve düz alınının ifade tarzı, Kaneş'de bulunmuş olan diğer boğa başlarının üslûbundan farklıdır. Yalnız, *Lakipum* arşivindeki sanduka mezarda ölü hediyesi olarak, bulunan allık kutusunu süsleyen boğa başları, meyvelikteki başın üslûbundadır ¹⁹.

Aynı evde ele geçirilen ikinci eser, gövdesi tekne biçimli bir koç rütonunu temsil eder (Res. 18). Hayvanın başı ve kısa boynu teknenin dar kısmı ortasına bağlanmıştır. Burun delikleri büyük, burunu müte-

¹⁶ *Kültepe 1949*, s. 4, Res. 16-17.

¹⁷ *Kültepe 1949*, s. 36 v.d.

¹⁸ *Kültepe 1949*, s. 40, Res. 132a-b.

¹⁹ Tahsin Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu 1948*, s. 92, Res. 435.

bariz kemerli, iri boynuzları yanakları üstünden burun kemerine doğru kıvrılmıştır. Başın üslûbu, karum'da keşfedilmiş olan diğer hayvan heykellerinde müşahede edilen üslûba emsâl teşkil etmektedir. Rütunun asıl ehemmiyeti, teknenin uzun kenarı üstüne yapıştırılmış olan insan tasvirindedir. Geniş omuzlu, adeleli insan, kabaca tasvir edilmiş olmasına rağmen, ucu sivri burununun iriliği, sivrice olması gereken yüksek serpuşu ve sarığa müşabih kısmı ile, bu muntakada ve bu devirde tanıdığımız tiplerin, çamurla, basit bir şekilde yoğrulmuş bir örneğini canlandırmaktadır. İnsanın belden aşağısı, tekne içinde kaldığından ve görülmeyeceğinden dolayı tasvir edilmemiştir. Küreğe müşabih çıkıntılı kısım, bu şahsın bir kayıkçıyı temsil ettiğini, teknenin de bir kayık modeli olduğunu göstermektedir. Eser, kahverengi astarlı, parlak perdahlıdır.

Silindir boyunlu bir vazunun boyunu üstüne, kaba bir şekilde, kabartılarak yapılan insan yüzü (Res. 19), esas itibariyle, Batı Anadolu'lu olan bir şeklin İç-Anadolu'da ve Koloni çağında da bilindiğini göstermesi bakımından önemlidir. Boz renkli, kaba hamurlu parçanın burun, göz ve kaş kemerleri nisbetsiz olarak yapılmış, kaşları derin çizgiler halinde ve alnı üstüne doğru mübalağalı bir şekilde kıvrılmıştır. Misalimizden farklı olmakla beraber, bu tip eserler Boğazköy²⁰ ve Alacahöyük'de²¹ Eski Hitit katlarında bulunmuştur.

Silindir mühür baskılarında muhtelif mâna ve şekillerde görülen balık tasvirlerinin varlığına rağmen²², karum'da bu kazı mevsimine kadar balık biçimli içki kaplarına raslanmamıştı. N/20-21'deki II. kat caddesine kırıldıktan sonra atılmış olan balık rütünü krem astarlı ve siyah renkle boyalıdır (Res. 16). Su, tabii bir şekilde tasvir edilmiş olan balığın ağzından akmaktadır. Ayrıca ağzının alt kısmında da iki ufak hava deliği vardır. Bunun da hayvan biçimli diğer içki kapları gibi, Eski Mezopotamya²³ ve Anadolu'nun Koloni devri sanatında mânası olan balığın şeklini almış bir rütün olduğundan şüphe edilemez. Biz, karum'da bulduğumuz tekne biçimli rütünlardan bir taneisinin içinde yüzer durumda tasvir edilmiş muhtelif balık kabartmalarını da görmüş bulunuyoruz.

²⁰ MDOG 74, s. 16, Res. 11.

²¹ Henüz neşredilmemiştir. Bunu sayın Dr. H. Koşay'dan öğrendim.

²² Kültepe 1949, s. 105.

²³ D.van Buren, Fish offerings in Ancient -Mesopotamia (Iraq 7, s. 101 v.d.).

Devetüyü astarlı, ağız kenarı ve karını ortası yivli ve üç ayaklı vazunun ağız kenarı, ortası, dibine yakın kısmı, yani yivlerinin üstü kırmızı renkli, birbirine muvazî üç kalın şeritle boyanmış ve şeritler arasındaki iki geniş boşluk da zikzak motifleriyle nakışlanmış (Res. 15). İlk bakışta da görüleceği gibi, vazunun biçimi ve boyanışı aynı kata ait olan diğer boyalılarından çok farklıdır. Ağız çapı ve yüksekliği aşağı-yukarı birbirine müsavi olan bu vazo, Kuzey - Mezopotamya veya Habur men'şeli olmalıdır. Karum'da bu tipin boyasız ve ayaksız olan tek misali Ib katında bulunmuştu. Kuzey - Mezopotamya vazoları, bizimkine bakınca, daha uzun boylu-endamlıdır. Prof. *M. E. L. Mallowan*, Tel-Jidle vazoları münasebetiyle, bu tipin Güney-Kuzey Mezopotamya'da ve hattâ İran'daki misalleri üstünde durmuş ve mukayeseli kronolojilerini selâhiyetle münakaşa etmiştir²⁴. Bizim vazo, *Mallowan*'ın bahis konusu ettiği Tepe-Gawra ve hattâ Lagaş'ta temsil edilen eski örneklerin Kaneş'teki varlığından başka birşey değildir. Karum vazosu hem tekniği, hem de şekli bakımından, en çok, çağdaşı bulunduğu vazoların benzeridir. Bu vazo, Assur'lu tüccarların beraberinde getirdiği ender kaplardan bir tanesidir. 1949'da Ib katında bulunmuş olan boyalı vazo²⁵, ağız kenarı üstüne oturtulan kulbu müstesna, diğer bütün hususiyetleriyle, bu tipe dahildir.

* * *

S/30'da Ib katında, potaların ve maden dökümünde kullanıldığı anlaşılan yalağa müşabih büyük taş teknenin yakınında bulunmuş olan taş kalıp, bu tipin esas merkezine-Kaneş'e lâyük bir eserdir (Res. 21). Uzunluğu 9.1, genişliği 4.9, kalınlığı 2.4 cm. dir. İyi korunmuştur; yalnız arka yüzündeki kertik, sonradan kırılmak istendiğini, zorlandığını gösterir.

Erkek tanrı, izlerine göre, boynuzlu olduğu anlaşılan sivri serpuş giymiştir. Ufkî yivli serpuşun tepesinde yukarı açık hilâle müşabih bir kısım vardır. İri, patlak gözlü, büyükçe-uzun burunlu, kemer kaşlıdır. Bu devirde Kaneş de iyi tanıdığımız dört köşeli, sun'i/takma sakalı tulanî olarak taranmıştır. Kısa boyunlu, omuzları, hafifçe, köşelidir. Kolları, parmakları, hattâ elbisenin kol kapakları iyice belirtilmiştir. Sol elinde omuzuna dayalı dala müşabih bir asa, sa-

²⁴ *Iraq* 8,s.148-149. Bu malzeme nevi ozamandanberi armış değildir. Bunun için *Mallowan*'ın yazdıklarına eklenecek yeni bir şey yoktur.

²⁵ *Küllepe* 1949, s. 60, Res. 337 a-b.

ğında balta tutmaktadır. Topuklarına kadar uzayan elbisesi, birbirine muvazî ufak çizgilerle süslüdür.

Kadın tanrı, bu tipe giren her örnekte olduğu gibi, saç buklelerini meydanda bırakan takke biçimli bir serpuş giymiştir. Serpuşun geniş sathı zikzak motifiyle nakışlıdır. Bunun da gözleri iri ve göz çukurları mubalağalı bir şekilde geniştir. Burunu erkeğinkine müşabih olmakla beraber, çenesi geniş bir sath halindedir. Yüz, heyeti umumiyesiyle, çok kemikli bir tesir bırakmaktadır. Yanaklar çökük, şakak kemikleri bellidir. Tek gerdanlıklıdır. Vücudunun üst kısmı da giyilidir. Aynı şekildeki uzun etekliği, erkeğinkinin aksine, şakulî çizgilerle süslenmiş ve araları gene ufak-eğri hatlarla doldurulmuştur. Kadın tanrının kucağında tuttuğu çıplak çocuk, kollarını anasının göğüslerini tutacak şekilde yukarı kaldırmış, bacaklarını da yana açmıştır.

Nimet Özgüç karum'da bulunmuş kalıptan çıkma kurşun bir figürin münasebetiyle, bu tip eserler üzerinde, kâfi miktarda, durduğundan ²⁶ burada aynı mevzuu ele alacak değiliz. Yalnız, çok teferuata inhisar eden, ayrılıklar bir yana bırakılırsa, yeni Kaneş kalıbı her bakımdan Alishar ²⁷ ve buldukları yerler bilinmeyen diğer üç kalıbın ²⁸ aynıdır. Bir tanesi müstesna, çoğunlukla uzun eteklik giyen bu çift tasvirli tanrılardan erkeklerin üslûbu birbirinin aynı olmasına rağmen, ellerindeki silâhları, yani, sembolleri farklıdır. Biz, çok mühim olan bu hususiyete istinaden, erkeklerin ayrı ayrı tanrıları temsil ettiğini düşünüyoruz. Esasen, *Nimet Özgüç* bu devirde muhtelif yerli tanrı tiplerinin teşekkül etmiş olduğunu, göstermiş bulunmaktadır ²⁹. Bazan çocuklu, bazan çocuksuz; çıplak, giyili veya yarı giyili olan kadın da tek kadın tanrıyı, yani hocam *Landsberger*'in ifadesiyle *Tanrılar anasını* ³⁰=baş kadın tanrıyı temsil etmektedir. Bu kalıp, Koloni devrinin Ib safhasına ait tabletleriyle, vazih bir şekilde tarihlenmiş bulunmaktadır.

E/6'da Ib katı evinin stelli odasının ³¹ tabanı altında ve II. kata ait bir evin kısmen kerpiç duvarı, kısmen de furunu üstüne gelmek

²⁶ *Bellelen* 66, s. 292-294.

²⁷ *OIP* 29, s. 191, Res. 230, d. 154.

²⁸ D. Opitz, *Altorientalische Gussformen, Festschrift Max Freiherrn von Oppenheim*, Berlin 1933, s. 198 v.d., Lev. 7, 11; 8, 12-13.

²⁹ *Kültepe* 1949, s. 104; *Beleten* 65, s. 120 v.d.

³⁰ *Bellelen* 10, s. 238, not: 6.

³¹ Stelli oda için bk. *Kültepe* 1949, s. 6 v.d., Res. 11, 22.

üzere, Ib insanları tarafından gömülmüş bir küp mezar bulundu (Res. 5). İçindeki iskeletin kalça kemiğine dayalı vaziyette, fildişinden çıplak bir kadın heykelciği duruyordu (Res. 20 a-ç). Daha ilk bakışta da ünük bir eser olduğu anlaşılan heykelciğin yüksekliği 9.3, genişliği 2.4, kalınlığı 2.3 cm. dir. Alnı hizasında, yukarıya doğru hafifçe yükselen geniş ve yuvarlak şapkaklı; uçları serpuşa dayanan büyük kulaklı, yassı burunlu, büyük ağızlı, dolgun yanaklıdır. Göz çukurları beyzî, yuvarlak göz bebeklerinin yeri boştur. Bu, kıymetli maddelerden yapılmış olan bebeklerin kaybolduğunu gösterir. Geri çekik alnı ile serpuşu arasındaki kısımda tam ortadan ayrıldıktan sonra, iki yana taranmış saçları iyice görülebilmektedir. Dar ve düşük omuzlu, dirsekleri sivri kolludur. Parmakları teker teker işlenmiş elleriyle göğüslerini alttan tutmaktadır. Göbeği itina ile işlenmiştir. Kalçaları geniş ve etlidir. Diz kapakları tabii bir şekilde işlenmiş, on ayak parmağı da birer birer gösterilmiştir. Bacaklarının dizden aşağısı kısa ve kalındır. Yeri önceden hazırlanmış cinsiyet uzvu çukurluğuna, ayrı bir maddeden yapılmış müselleî kısım, itina ile, hâk edilmiştir. Kadın, heykelle birlikte, tek parça halinde işlenmiş bir taht üstünde oturmaktadır. Ölünün kemiğine dayalı bulunduğu arka kısmı hırpalanmış ve yer yer çatlamıştır.

İlâheyi temsil ettiği muhakkak olan heykelciğin benzerini bulmak ve ait olduğu kültür çevresini tayin etmek güçtür. Bunun için, şimdilik mevcut imkânların en mühimleri üstünde durabileceğiz. Herşeyden evvel en mühim olanı, heykelciğin bu kadar eski bir tabakada, Ib katı tabletlerinin en çok bulunduğu stelli odanın tabanı altındaki bir mezarda keşfedilmiş olmasıdır. Eserimizin ilk benzerini, sadece, Kültepe'de bulunduğu bildirilmekle iktifa edilen alabastardan bir heykelcik temsil eder³². Gerçekten, kolları dirseklerinden kırılmış ve sonradan tamamlanmış olan bu alabastar heykelciğin gövdesi (baş kısmı eksik), oturuşu ve tahtı (bunda parmaklıkları) örneğimizin aynıdır. Bunların, bu merkezde aynı tipi temsil etmiş olması, gerçeğe çok yakın bir ihtimaldir. Fildişi ilâhenin Hitit devrine ait en yakın iki

³² *RHA* 30,1938, s. 207, Lev. 3, 21 (K.Karamete). Fildişi eserler üzerindeki araştırmaları ile de iştihar den Dr.R.Barnett, bu konuda bana yazmak lütfunda bulunduğu mektupta, 32,35.ci vebilhassa 36.cı nota dikkatimi çekmiş ve kendisi de fildişi heykelciğin, daha ziyade, yerli bir eser olabileceğini düşünmüştür. Meslekdaşımın bu kıymetli yardımına teşekkür etmeği borç bilirim.

benzeri Alacahöyük'de bulunmuş olan tunçtan ilâhe heykelcikleridir³³. Bilhassa oturmuş olan ilâhenin umumî vaziyeti ve ayrıca serpuşu, tahtı, göğüsleri bizimkine benzemektedir. Ayakta duran ikinci ilâhenin belden yukarısı için de aynı şeyi düşünmek lâzımdır. Ciddî bir ayırıcı unsur olduğundan şüphe etmediğimiz başlığın, Alacahöyük tunçlarında, bizimkinden farklı olarak, bütün enseyi de örttüğü ve omuzlara kadar indiği görülmektedir. *K. Bittel*, pek haklı olarak, Alacahöyük heykelciklerini Eflâttunpınar'da aynı tipe giren ilâhe kabartmasıyla mukayese etti³⁴. Ben de, *Bittel*'in yazdığı gibi, bütün bu ilâhelerin aynı ilâheyi veya birbirine pek yakın ilâheleri temsil etmiş olacaklarından şüphe etmeyorum³⁵.

Bunlardan başka, M. Ö. III. Bin yıla ait olan bir Antalya idolünün başlığını bizimkinden ayrı tutmak mümkün değildir.

Anadolu'da ilâhenin yüz üslûbuna giren san'at eserleri mevcut değilse de, fildişi heykelciğin geri çekik alnı ve yassı burunu Doğu Anadolu tipi için karakteristiktir. Bununla beraber, mukayeseleri zaman ve mekân bakımından genişletecek olursak, *M. L. E. Mallo-wan*'ın Tel-Brak'da Cemdetnasr mâbedinde keşfettiği alabastar başların çok ferdî olan yüz tiplerine kadar gerilere gitmek icabedecektir³⁶. Tel-Brak'ın çok daha eski başları bizimkinin aynı değildir; fakat aralarında bir müşâbehet vardır. Eğer, Kültepe figürini yerli bir işçiliğin eseri ise, ki yukarıdaki izahatımızdan böyle olduğu anlaşılıyor, o zaman Habur ve Mari istikametinden gelen bir tesiri de almış olmalıdır. Ben, bu ilâhe heykelinin Habur mıntakasından, veya tesir sahasından idhal edilmiş olabileceğini, kabul edemem. Bu, mahallî bir eser olup, Koloni devrinin ve bilhassa merkezi Kaneş olan mntakanın yerli üslûbuna, mahallî yaratıcılığına bir emsal teşkil eder.

* * *

Zarflar üstündeki silindir ve damga mühür baskılarının motif ve üslûpları 1948-1951 yıllarında bulunmuş olanlara bir yenilik getirmemiştir³⁷. Bununla beraber, Yerli ve Assur üslûbuna dahil örnek-

³³ Hamit Koşay, *Alacahöyük Kazısı 1937-1939*, Lev. 67, 1 a-b, 3.

³⁴ *Bibliotheca Orientalis*, Jaargang X, No. 1-2, 1953, s. 2 v.d.

³⁵ *Liv. Ann.* 11, 1909, Lev. 26.

³⁶ *Iraq* 9, 1947, Lev. I.

³⁷ Bu konuda bk. Nimet Özgüç, *Kültepe 1949*, s. 95 v.d.; *Bulleten* 65, s. 119 ve 66, s. 295 v. d.

ler arasında mühürleri bilinmeyen eşhassa ait örneklerin ortaya çıktığı ve bu sayede mühür hazinesine yenilerinin katıldığı sabittir. Her iki yüzü de ikişer damga mühürlü bir Ib tableti, bu hususiyetiyle 9500 Kültepe tableti arasında ikinci misali teşkil etmektedir. Ib Katı enkazından çıkarılmış olan pişmiş toprak mührün mühür sathına bir mihver etrafında dönen sekiz kuş başı tasvir edilmiştir (Res. 22). Karum'da II. kat zarfları üstündeki damga mühür baskılarında aynı motife ve üslûba sık sık raslanmaktadır³⁸. Bu vesikanın ehemmiyeti, zarflar üstündeki baskılarını iyi tanıdığımız yuvarlak mühür sathlı damga mühürlerin şeklini öğretmesinde ve hele *Hitit*'li karakterini göstermesindedir³⁹. Ib katından çıkarılan ay biçimli ağırlığın üstündeki mühür baskısı da (Res. 23), mühür sathı yuvarlak bir damga mühüre aittir. Tasvirleri çok silinmiş olmasına rağmen, mührün mevzuunu yere yatmış/sinmiş bir tavşanın üstünde karşı karşıya duran iki kartal teşkil etmektedir. Bu baskı, çok tipik bir Hitit motifi olan bu sahnenin⁴⁰ daha Koloni devrinde teşekkül etmiş olduğunu ispata kâfidir.

* * *

Kaneş karumu kazıları, Koloni devrinin madenî aletleri bakımından mühim ve çok vesikanın meydana çıkmasını sağlamıştır. Şimdi, bugüne kadar İç-Anadolu'da benzerlerine raslanmamış muhtelif aletlerden bahsetmek ve M. Ö. II. binin ilk çeyreğindeki maden işçiliğine yeni örnekler katmak imkânları hazırlanmıştır. Mühim bir kısmı Ib ve II. kat mezarlarında ölü hediyesi olarak bulunan bu madenî eşya arasında iki tunç kaptan ilkinin omuzu ve dibine yakın kısmı yivlidir (Res. 35=II. kat). Vazo, silindir boyunlu, dışarı taşık ağız kenarlı ve çukur diplidir. Ib katının pişmiş topraktan kulplu ve kulpsuz vazoları, bu madenî tipin taklitleridir. Sepet kulplu olanı da aynı şekilde pişmiş toprak kaplara proto-tiplik etmiştir. Kabın *M. Akok* tarafından yapılmış olan resminde, kulbun gövdeye bağlanış tekniği, perçin ve çengelleri teferruatıyla gösterilmiştir (Res. 36). II. Troia'da⁴¹, Alacahöyük⁴² mezarlarında bulunmuş olanların

³⁸ *Belleten* 66, s. 295.

³⁹ *Arkeoloji Araştırmaları* 2 (Alişar Eti Buluntularının Tarihlenmesi) s. 87 v.d.

⁴⁰ *Alacahöyük Kazısı 1937-1939*, Lev.81,3 ve Düdartepe'de *Belleten*'in X. cildinde kapak resmi.

⁴¹ H. Schmidt, *Schliemann's Sammlung*, Berlin 1902, Nr. 5819.

⁴² *Alacahöyük Kazısı 1937-1939*, Lev. 178.

gövdeleri bizimkinden farklı olmakla beraber, müşabih tiplerin M. Ö. III. binin ortalarına kadar yükseldiğini göstermektedir.

Tunç harp aletleri eskiden bulunmuş olanlara bir yenilik getirmemiş; yalnız miktarlarını arttırmıştır⁴³. Bunlardan ikisi II. kat mezarlarında (Res. 26-27), ikisi de Ib evlerinde bulunmuştur (Res. 24-25). Dört hançer de *Griffzungendolche* denilen ve Önasya memleketlerine çok eski çağlardanberi yayılmış olan tipin tâli hususiyetler gösteren örneklerine aittir. Keskin yüzleri müselleî, sapları dar ve uzunca, veya daha kısa ve genişçe olan bu hançerlerin ortalarında çok mütebariz olmayan zıhları vardır. Tiplerinin hususiyetine göre, ya saplarının üst kenarı tek delikli (Res. 26) veya alt kenarına yakın olmak üzere, çift-tek delikli (Res. 25, 27), veyahutta yüzlerinin üst kenarı ikiye delikli olur (Res. 24). Deliklerin çoğunda çivileri de korunmuştur. Tipi hem Kaneş'de, hem de diğer merkezlerde malûm olan beşinci hançerin hususiyeti, zıhının yüksek ve muntazam oluşundadır (Res. 28). Esasen, biz karum'da bulduğumuz hançer kalıplarının (taş) ortasındaki derin ve muntazam çukurların bu nevi zıhları temine yaradığını müşahede etmiştik. 18 cm. Uzunluğundaki hançer, II. kata ait bir ölü hediyesidir. Aynı mezarda bulunmuş olan iki mızrak ucunun müselleî yüzleri de, eskiden bulunanlara bakınca⁴⁴, daha mütebariz zıhlıdır (Res. 29). Ölünün yanına, ağaç saplarına geçirilmiş durumda bırakılmış olan bu mızrak uçlarından ilki sapı doğuya, yani, mezarın içine bakmak üzere güney-batı köşeye; ikincisi de ilkinin karşısına (güney-doğu köşeye) yerleştirilmek suretiyle, uzun saplarının da mezara rahatça sığması sağlanmıştır. Bu tertibe göre, ağaç saplardan birinin 1.15 cm., diğerinin 1.25 cm. den daha küçük olmasına imkân yoktur.

Ib katında 8.3 cm. uzunluğundaki tunç orak, esasında, bugünkü mânasında bir orak olmayıp⁴⁵, orak biçiminde elde taşınan bir silâhtır⁴⁶ (Res. 30).

⁴³ *Kültepe 1948*, s. 85; *Kültepe 1949*, s. 67 v.d.

⁴⁴ *Kültepe 1948*, s. 85.

⁴⁵ *Kültepe 1949*, s. 68.

⁴⁶ Sap kısmı delikli ve daha uzun boylu orakların da silah olduğu mevzuunda bk. *Iraq* 9, 1947, s. 165, Lev. 31, 1 (M. E. L. Mallowan).

17.2 cm. uzunluğundaki tunç bizin üst yarısı burmalarla, mahirane bir şekilde, süslenmiştir (Res. 31). Bir II. kat evinin tabanında bulunmuş olan bu biz, başka yerlerdeki benzerlerinin devrini tayine yardım edecektir.

Hitit şehirlerinde keşfedilmiş olan altın ve gümüş eşyanın, hiç denilecek kadar, azlığı malûmdur. Buna mukabil, Kaneş karumu'nda bu nevi süs eşyası, daha şimdiden, mühim bir yekûnu bulmuştur. Altın küpelerden başka (Res. 32-33), ölülerin gözlerini, ağızlarını kapatan altın safihaların daha uzunları alna, bir çelenk gibi, geçirilmiştir (Res. 35). Bunlardan bir tanesinin uzunluğu 20.5 cm., genişliği 3 cm. dir.

